

Ш. Жанысбекова^{1*} , С. Нурғали² ,
Г. Клычняязова¹

¹І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

*e-mail: sh_zhanysbekova@mail.ru

ПРАГМАТИКАЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ОҚЫТУ: ТІЛДЕРДІ ОҚЫТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақала аталмыш айнымалылардың прагматикалық құзыретті қалыптастырудағы орны мен жақсы коммуникативтік қатынастағы мәнін жан-жақты талдауға бағытталған. Прагматикалық құзыреттілік – тілді әлеуметтік өзара әрекеттесуде тиімді пайдалану қабілеті. Аталмыш мақаланың мазмұнында айқындық пен сыпайылық, айтылатын ақпараттың формалдылығы мен жеткіліктілігі секілді прагматикалық айнымалыларға ерекше назар аударылады.

Мақалада прагматикалық құзыреттілік қалыптастырудың тәсілдерін зерттеуші Левинсон, Хаус, Браун, Хадсон және өзге де авторлардың еңбектеріне шолу жасалады. Шолуда танымал еңбектердің нәтижелерін салыстыру және синтездеу арқылы тиімді прагматикалық құзыреттілікті қалыптастырудың тәсілдері сараланады. Шолудың негізгі тәсілі ретінде бұл мақаланың авторлары жинақталаған әдебиеттердің теориялық қарлары мен тәжірибелік тұсына аса мән береді. Сондай-ақ, авторлар әдебиеттерге шолу барысында сыни талдау жасайды және осы кезге дейінгі зерттеулердің бірқатарының сенімділігі мен толықтығына және шектеулеріне айрықша мән береді.

Шолу барысында қол жеткізілген нәтижелер ақпараттың формалдылығы мен жеткіліктілігі айқындылығы және айтушының сыпайылығы сияқты құзыреттіліктің қарым-қатынас барысында маңызды прагматикалық құрал ретінде маңызды. Шолу барысында Ф.Сиудің зерттеулері мен прагматикалық құзыреттілікті қалыптастыру тәсілдеріне сүйене отырып, Қазақстан көлемінде тәжірибелік зерттеулерді жалғастыру ұсынылды. Өйткені, зерттеудің тәжірибелік жалғасы Қазақстан аумағына ғана тән және жергілікті жағдайларды ескере отырып, бейімделу стратегияларын дамытуға жол ашады.

Түйін сөздер: толық ақпарат, тиімді қарым-қатынас, педагогикалық тәсіл, прагматикалық құзырет.

Sh. Zhanysbekova^{1*}, S.Nurgali², G. Klychniyazova¹

¹Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan

²Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: sh_zhanysbekova@mail.ru

Teaching pragmatic competency: methodological features in language teaching

The article is aimed at a comprehensive analysis of the place of these variables in the formation of pragmatic competence and the meaning of them in a good communicative relationship. Pragmatic competence is the ability to use language effectively in social interaction. In the content of this article, special attention is paid to such pragmatic variables as clarity and politeness, formality, and adequacy of the information spoken.

The article provides a review of the works of researchers of approaches to the formation of pragmatic competence Levinson, House, Brown, Hudson and other authors. The review differentiates approaches to the formation of effective pragmatic competence by comparing and synthesizing the results of popular works. As the main approach to the review, the authors of this article pay great attention to the theoretical and practical aspects of the collected literature. The authors also conduct a critical analysis in the literature review and attach particular importance to the reliability and completeness and limitations of a number of studies to date.

The results achieved during the review show that the formality and adequacy of the information spoken indicate the importance of variables such as clarity and politeness as important pragmatic tools in the process of communication. During the review, it was proposed that practical research on the scale of Kazakhstan be continued, based on the author's research of the F.Siu and approaches to the formation of pragmatic competence. After all, the practical continuation of the study will allow us to

develop development strategies, taking into account the specifics and dependencies of the territory of Kazakhstan.

Keywords: detailed information, effective communication, pedagogical approach, pragmatic competence.

Ш. Жанысбекова^{1*}, С. Нурғали², Г. Клычнязова¹

¹Жетысуский университет имени И. Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан

²Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан

*e-mail: sh_zhanysbekova@mail.ru

Обучение прагматической компетентности: методические особенности в преподавании языков

Статья направлена на разносторонний анализ места прагматических переменных в формировании прагматической компетенции студента и демонстрации их значимости в коммуникативном общении. Прагматическая компетентность – это способность эффективно использовать язык в социальном взаимодействии. В содержании данной статьи особое внимание уделяется таким прагматическим переменным, как ясность и вежливость, формальность и достаточность изложенной информации в обучении. В статье дается обзор работ Левинсона, Хауса, Брауна, Хадсона и других авторов, исследовавших подходы к формированию прагматической компетентности. Проанализированы подходы к формированию эффективной прагматической компетенции путем сравнения и синтеза результатов известных работ ученых. В качестве основного подхода к обзору авторы статьи уделяют особое внимание теоретической и практической части обобщенной литературы. Авторы проводят критический анализ литературы и уделяют особое внимание надежности, полноте и существующим ограничениям ряда исследований до настоящего времени.

Результаты исследования, показывают, что формальность и достаточность речи указывают на важное место таких переменных, как ясность и вежливость, что является важным прагматическим инструментом в общении. В ходе исследования было предложено продолжить экспериментальные исследования в масштабах Казахстана, опираясь на подходы Ф.Сиу к формированию прагматической компетенции в студенческой среде, поскольку экспериментальные данные и результаты откроют путь к развитию стратегий адаптации людей к местным условиям и языку с учетом исключительно специфических условий, которые зависят от территории и регионов Казахстана.

Ключевые слова: полная информация, эффективное общение, педагогический подход, прагматическая компетенция.

Кіріспе

Прагматикалық құзыреттілік (ПҚ), тілді әлеуметтік өзара әрекеттесуде тиімді пайдалану қабілеті. ПҚ әртүрлі мәдени және тілдік контексттерде сәтті қарым-қатынас орнатуға өте маңызды. Прагматикалық стратегияларды дұрыс қалыптастыру арқылы әркім өзіне тиімді қарым-қатынас орнату және коммуникативтік дағдыларын арттыра алады. Бұл мақалада авторлар маңызды деген төрт айнымалыға назар аударады. Олардың қатарына айтылатын сөздің нақтылығы, сөйлеуші тараптың сыпайылығы, берілетін ақпараттың толықтығы мен ресмилік бағыты мақаланың тақырыбына арқау болады.

Жоғарыда аталып өткен айнымалылар Детмер, Браун, Хадсонның(1955) еңбегінде және Хаус Блум-Кулка(1989) мен әріптестерінің еңбектерінде, сондай-ақ, Сух (1999) [3] зерттеуінде зерттеуші Чен (1996) [назар салып қарастырған жұмыстардың нәтижелеріне сүйене отырып, адаптацияланған. Келтірілген зерттеу-

шілердің зерттеулерін сыни тұрғыдан жүйелеген Сиу(2008) прагматикалық айнымалыларды топтастырып, ерекшеліктерін ашып көрсетеді.

Прагматикалық құзыреттілік ғылыми әдебиеттерде тілдік қатынастың әлеуметтік мәнінде қолдану тәсілін жүйелейтін кешенді қабілет саналады. Мұндай құзыреттілік Л.Бахманның (1990) және М.Канале мен М.Суэйннің (1980) зерттеулерінде ұсынылған қарым-қатынас моделдерінде ең қажетті компонент ретінде тұжырымдалады. Сонымен қатар, Дж.Остин (1962) мен Дж.Серльдің (1969) сөйлеу актілері теориясы аясында прагматикалық дағдыларды қалыптастырудың теориялық бөлігі қамтамасыз етілді. Атамлмыш теориялардың қалыптасуы әсерінен прагматикалық құзыреттілікті қалыптастыру мен күшейту оқушылардың тілдік, мәдени бейімділігін арттыруға ғылыми база қалыптасты.

Аталмыш зерттеудің аясында прагматикалық құзырет бойынша әртүрлі теориялардың қолданысы мен практикалық мәнін терең тү-

сінуге мүмкіндік беретін айнымалыларға жан-жақты, әрі жүйелі түрде талдау жасалады. Сөйкесінше, оқушылардың прагматикалық құзыретін қалыптастыруға бағытталған зерттеулердің қорын байытуға үлес қосады.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Бұл зерттеуде әдебиеттерді шолу әдісі прагматикалық құзыреттіліктің теориялық негіздерін және практикалық салдарын зерттеу мақсатында қолданылады. Талдау қазіргі таңдағы зерттеулерде кездесетін ізеттілік, айқындық, ақпараттың тұтастық және формализм сияқты айнымаларды салыстырудан тұрады.

Браун және Левинсон, Блум-Клуки, Хаус, Каспер және Хадсон, Детмер мен сияқты басқа да танымал ғалымдар жүргізген зерттеулер сан түрлі мәдени және тілдік шекараларда болып жатқан өзгерістерді түсінуге жол ашады.

Ғылыми журналдар, конференция ресурстары мен кітап сияқты деректер базасында тиісті әдебиеттерді әдістемелік іздеу алғашқы кезеңде жүргізілді. Прагматикалық құзыреттілікке, сыпайылыққа, формализмге және басқада айнымаларға қатысты кілт сөздер халықаралық және Қазақстандық зерттеулерді анықтау үшін пайдаланылды, осылайша тиісті мақалаларды мұқият қарауға ықпал етті.

Сұрыпталған мақалалар прагматикалық құзыреттілік және онымен байланысты айнымалылар туралы ақпарат пен қорытындылар жасау үшін сыни тұрғыдан қарастырылды. Содан кейін әрбір зерттеудің нәтижелері жалпы тақырыптарды, модельдерді және прагматикалық құзыретті-

ліктің әртүрлі аспектілерін, әсіресе, сыпайылық пен формальдылық контекстінде тереңірек түсінуге бағытталған теориялық негіздерді анықтау үшін жинақталып, өзара байланыстары талданды.

Сондай-ақ, ұсынылған тұжырымға байланысты зерттеулер жан-жақты талдаудан өтті. Бұл талдау осы зерттеулерде қарастырылған айнымалыларды анықтай отырып, сыпайылықтан тыс прагматикалық құзыреттіліктің әртүрлі аспектілерін есепке алу дәрежесін бағалады.

Содан кейін қолданыстағы әдебиеттерге шолу нәтижелері енгізіліп, талданды. Бұл зерттеудің негізгі бағыты ретінде прагматикалық құзыреттілікке, сондай-ақ қолданыстағы айнымалылардың қазіргі жағдайына бағытталған. Заманауи әдебиеттерде көрсетілген артықшылықтар мен шектеулер мұқият қарастырылу арқылы Қазақстанның нақты контекстінде қосымша зерттеулер жүргізу қажеттілігі көрсетілді.

Нәтижелер және талқылаулар

Прагматикалық айнымалы – әлеуметтік топқа байланысты өзгеруі мүмкін белгілі бір пайдалы нәтижелерге қол жеткізу мақсатында прагматикалық мағыналарды қамтитын әртүрлі тілдік формалардың маңызды элементі. Зерттеушілер прагматикалық айнымалыларды егжей-тегжейлі зерттеп, салыстыра отырып, осы айнымалыларға тән прагматикалық ерекшеліктерді анықтай алады (1-кесте). Шнайдер мен Баррон(2008) прагматикалық айнымалы ұғымы вариациялық прагматиканың мәнін білдіреді және прагматикалық вариацияны екі тәсілмен анықтауға болады деп тұжырымдайды .

1-кесте – Прагматикалық айнымалылар

Прагматикалық айнымалылар	Басты ерекшелігі	Мысалдар	Дамытқан авторлар	Қолдану кезі
Нақтылық/тікелік	Сөйлеу актілері мен өтініштердегі эксплицит деңгейі	«Тұзды беріп жібере аласыз ба?»	Лич Г.Н.	Нақты өтініштер айту немесе ниет білдіру
Сыпайылық	Ықтимал қауіптерді азайту және әлеуметтік келісімді сақтау үшін тіл мен мінез-құлықты қолдану	«Кешіріңіз, Егер Мен сізге сұрақ қойсам, қарсы болмайсыз ба?»	Левинсон мен Браун	Ренжісудің алдын алу және әлеуметтік қатынастарды сақтау
Ақпараттың толықтығы	Байланыс барысында ұсынылған өзекті және қажетті ақпараттың көлемі		Фиона Сиу	Тиімді ақпарат алмасуға қажетті барлық сәттерде
Ресмилік	Стилистикалық вариацияның аспектісі ретінде формальдылық тұжырымдамасына баса назар аударылады.		Фрэнсис Хейлиген * және Жан-марк Деваеле	Ресми іс-шараларда, пікірталастарда, рәсімдерде қолданылатын тіл (ресми сөйлеу)

Біріншісі, бір лингвистикалық формада прагматикалық мәндер диапазонындағы вариацияларды (форманы функциямен салыстыру) қамтиды. Бұл контекстке немесе ол қолданылатын айнымалыларға байланысты бір тілдік формаға жатықызылуы мүмкін әртүрлі мағыналардың немесе функциялардың болуын білдіреді. Мысалы, белгілі бір дискурсивті маркер әртүрлі аймақтардағы немесе әлеуметтік топтардағы әртүрлі прагматикалық мәндерді көрсете алады. Екіншісі біртұтас прагматикалық мағынаны білдіретін формалар диапазонындағы вариациялар (функцияны формамен салыстыру). Бұл бір прагматикалық мағынаны немесе функцияны білдіру үшін қолдануға болатын әртүрлі тілдік формаларға қатысты. Әртүрлі вариациялар немесе әлеуметтік топтар ұқсас прагматикалық әсерлерге қол жеткізу үшін әр түрлі тілдік формаларды қолдана алады. Жоғарыда аталған құбылысты келесі мысалдармен көрсетуге болады: өтініштер немесе кешірім сұрау сияқты әртүрлі сөйлеу әрекеттерін әртүрлі лингвистикалық құрылымдар немесе үлгі өрнектер арқылы жеткізуге болады.

Прагматикалық айнымалылар түрінің бірі, атап айтқанда формальдылық деңгейіне немесе сұраныстың ресми сипатына сәйкес келетін лингвистикалық ерекшеліктер мен стилистикалық шешімдерді ескереді. Бұл талдау кәсіпқойлық пен иерархиялық қатынастарды құрметтеуге ықпал ететін стратегияларды анықтау мақсатында тілді неғұрлым ресми жағдайда қарастыруы керек. Табиғи тілді және ресми тілді салыстыра отырып, ПҚ-дағы ресми тілдің маңызы мен рөлін білу маңызды. «Логика және әңгіме» мақаласының арқасында Грейс(1975) табиғи түсініктілік және логика арасындағы байланыс, сонымен қатар қарым-қатынастың жалпы шеңберіндегі ресми тілдің рөлі туралы қызықты ой қозғайды. Семантикалық түсініксіздікті жоюда контекстік ақпарат маңызды рөл атқарады, өйткені ол өрнекті түсінікті әрі мағыналы етуге көмектеседі. Формальдылық тағы бір сипаттамасы екіұштылыққа жол бермеу. Ресми өрнектерді сөйлеуші мен басқа адамдардың ақпаратты дұрыс түсіну деңгейі жоғары. Бұл, әсіресе, жіберуші мен қабылдаушы арасында тікелей байланыс болмаған жазбаша тілге қатысты. «Формальдылық» термині ұзақ уақыт бойы мағынасын сақтай отырып, кең аудиторияға түсінікті ресми коммуникациялардың түсініктілігі ретінде анықталады. Бейресми тіл аймаққа байланысты әр түрлі өзгеретіндіктен, бұл өзара түсіністікті

орнатуды қиындатады. Сонымен қатар, бейресми тілдің мазмұны уақыт өте келе өзгерсе, ресми тіл керісінше өзгерістерге ұшырамайды. Демек, бұл әр түрлі адамдар, топтар немесе мәдениеттер арасында ресми түрде берілетін білімді сақтауға және таратуға мүмкіндік береді және өзара әрекеттесуден тыс бір-бірін түсіну қабілетілөген жедедетеді. Сондай-ақ, бейресми тілде жасырын қалуы мүмкін ақпаратты, болжамдарды және іргелі білімді ашық түрде ұсынуға мүмкіндік береді. Алайда, қолданылатын формулалардың икемділігінің, формальдылығының және талғампаздығының болмауы осы айнымалының негізгі кемшілігі ретінде қарастырылады (Хейлиген және Деваеле, 1999).

Фрэнсис Хейлиген мен Жан-Марк Деваеле анықтаған тағы бір кемшілік- формальды сөйлеудің статикалық және икемсіз табиғаты, бұл оны сөздік анықтамаларынан тыс өрнектерді қажет ететін құбылыстарға аз жауап береді (Хейлиген және Деваеле, 1999).

Демек, бейресми сөйлесу стилі-бұл мағынаның контекстке сәйкес дамуына мүмкіндік беретін және күнделікті дискурста үйреншікті тәжірибе ретінде қарастырылатын тәсіл. Бұл икемділік, әсіресе, тілде әлі жеткілікті түрде түсірілмеген құбылыстарды сипаттау кезінде пайдалы. Екінші бір кемшілік формальды сөйлеудің күрделілігі. Ресмилік тәсіл үнсіз түсініктерді айқын ету үшін қосымша сөздер мен мәліметтерді беруді қажет етеді. Ресми хабарламаларда мәтінмәннің болмауы тіл пайдаланушысын хабарламадағы қажетті алғышарттарды кодтауды талап етеді. Бұл процесс белгілі бір дәрежеде танымдық белсенділікті және әдетте өңдеу үшін пайдаланылмайтын зат есімдерді қолдануды қажет етеді, нәтижесінде құрылымдық жағынан күрделі дискурс пайда болады. Ал, бейресми сөйлеу өз орнында жеңіл айтылатын және ақпарат беруші мен алушы арасындағы ортақ дәлдікті қажет етпейтін қысқа, жоғары жиілікті сөздерді қолданумен сипатталады.

Сыпайылық- прагматикалық айнымалы ретінде бірқатар коммуникативті мінез-құлықтарды, соның ішінде тірек сөздер мен қимылдарды қолдануды қамтиды. Бұл элементтер әңгімелесушілер арасында сыйластық пен ымыралық қарым-қатынас орнатуға ықпал береді. Тілдік қатынастарды сараптау екі негізгі категорияға негізделеді: қолданылатын сыпайылық және жетекші және қолдаушы әрекеттер (Сиу, 2008).

Қолдау әрекеттерін алушыға қатысты сыпайы және мұқият мінез-құлықты сақтай отырып,

қарастырылып отырған өтініштің тиімділігі мен сенімділігін арттыру мақсатында қолданылатын нақты стратегиялар ретінде анықтауға болады. Позитивті қарым-қатынасты дамыта отырып, ықтимал сәтсіздіктерді азайтуға, осы әрекеттің мақсаттары болып табылатын адресаттың шектеулерін мойындауға және өтінішті орындаудың артықшылықтарын атап өтуге болады. Қолдау шараларына мыналар жатады: алушыны сұранысқа дайындау, мәжбүрлеу ықтималдығын азайту, күш-жігерді көрсету, алушыны толықтыру, ризашылық білдіру, қарым-қатынастың маңыздылығын атап өту, кешірім сұрау, өтемақы ұсыну, бас тартудың жағымсыз салдарын көрсету, мақұлдаудың артықшылықтарын атап көрсету, кешірім сұрау, алушыға таңдау жасауға мүмкіндік беру, шынайылықты білдіру, ризашылық білдіру, өкіну, мысалы, үлкен алушының беделі және оған жауап, уәде (Сиу, 2008).

Қолайлы қарым-қатынасты дамыту, ықтимал қақтығысты кеміту және сұраныстың сенімділігін арттыру арқылы қолдау әрекеттері стратегия ретінде пайдаланылады және сұрау салушы адресаттың көзқарасын түсінуге итермелеп, ризашылығын танытады. Кей кездері екі тарапта осы қатынастың нәтижесінен қолайсыздықтарды мойындамауы мүмкін. Керісінше олардың оң қарым-қатынас орнатуына жол ашылады. Қолдау әдістемелерін енгізу жеке тұлғаларға әлеуметтік өзара әрекеттесуді тиімді басқаруға, белгіленген нормаларға құрметпен қарауға және мұқият және сенімді қарым-қатынас арқылы табысты нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Бұл процесс прагматикалық құзыреттілікті дамыту үшін өте маңызды.

Блум-Кулки, Хаус және Каспердің анықтамасы бойынша көшбасшының әрекеттері сөйлеушінің өтініш беру ниетін анық жеткізетін сұраудың орталық компонентіне қатысты (Сиу, 2008). Мұндай сөздер тыңдаушыға кейінгі өтініштің сипатын білдіруге қызмет етеді және сөйлеу мәнерін сыпайы және орынды етіп көрсетуге ықпал етеді. Яғни, көшбасшының іс-әрекеті сөйлеушінің өтініш білдіретіндігін көрсетеді және сұранысты негіздейтін және күшейтетін қолдау әрекеттерінің мәнмәтінін белгілейді.

Көптеген жағдайларда белгілі бір лингвистикалық әдістер мен сөз тіркестерін қолдану сыпайылықты жеткізуге және сұраныстың қабылданған шынайылығын азайтуға қызмет етеді. Бұл құрылғыларға сұраныстың сыпайылығын бірнеше жолмен жеткізуге болады, мысалы, «мүмкіндік бола ма?», «өтінемін «және» аздап.» Сонымен

қатар, сұраныстың сенімділігін төмендету үшін қолдануға болатын сөздер мен сөз тіркестері бар, мысалы: «бір сәт уақыт бөле аласыз ба?».

Бағдарлау әрекеттерін қолдану тиімді қарым-қатынас жасау үшін өте маңызды, өйткені олар сөйлеушінің ниетін нақтылауға және ашықтыққа ықпал етеді, осылайша тыңдаушыға алдағы сұранысты тиісті мағынада жеткізуге жәрдем береді. Осы лингвистикалық әдістерді қолдану спикерлерге өздерінің әлеуметтік нормалар мен конвенциялар туралы хабардарлығын, сондай-ақ адресаттың ықтимал жауабын болжауға және орындауға дайын екендіктерін көрсетуге мүмкіндік береді. Осыған байланысты, бірінші кезектегі мақсат-сұранысты негіздеу және нығайту, сонымен бірге алушының сұранысты бастаудағы дербестігі, сыпайылығы мен құрметін сақтай отырып, тиісті дискурс пен өзара әрекеттесу үнін орнату арқылы, алдағы көмекші әрекеттердәй жеңіл құрастырылып, жалғасуына ықпал етеді. Сыпайылық әдетте әлеуметтік өзара әрекеттесуге қолайлы болғанымен, бұрын талқыланғандай, прагматикалық құзыреттілікті дамытуда сыпайылыққа шамадан тыс назар аудару, керісінше, ықтимал кемшіліктерді тудыруы мүмкін. Кейбір жағдайларда шамадан тыс сыпайылық сөйлеушінің шынайы ниеті туралы екіұштылыққа немесе шатасуға әкелуі мүмкін. Жанама, жұмсартатын өрнектер мен сыпайылық тактикасын қолдану тыңдаушыға сөйлеушінің ниетін дәл түсіндіруді қиындатуы мүмкін. Сыпайы тілді қолдану көбінесе күрделі лингвистикалық құрылымдар мен жанама өрнектерді қолдануды талап етеді, бұл ұзақ дискурсқа әкелуі мүмкін және сайып келгенде қарым-қатынастың тиімділігіне кедергі келтіруі мүмкін. Тым сыпайы пікір алмасу ақпараттың тиімді берілуіне, сондай-ақ шешім қабылдау процестерінің тиімділігіне шектеу келтіруі мүмкін. Сонымен қатар, сыпайылық формалары мен стандартты өрнектерге артық назар аудару адресаттың көңіліне ауызша әрекеттердің терең мағынасы мен ниетін түсінуден алшақтатуы мүмкін. Сыпайы тілдің қыр-сырымен жан-жақты танысу, оның қолданылуына негіз болатын прагматикалық салдарлар мен контекстік нюанстарды егжей-тегжейлі түсінуден алшақтау, бейімделу мен жауаптылық бірінші кезектегі жағдайларда шектеуші фактор болуы мүмкін. Сондықтан жеке тұлғалардың прагматикалық құзыреттіліктерін тиімді дамыту үшін сыпайылық пен тікелей қарым-қатынас арасындағы тепе-теңдікке қол жеткізуге ұмтылуы өте маңызды. Бұл қарым-қатынасқа әсер

етуі мүмкін мәдени және контекстік факторларды ескере отырып жасалуы керек. Сыпайылық стратегияларын дұрыс қолдану туралы іргелі түсінік тиімді тұлғааралық қарым-қатынас үшін, сондай-ақ қажетті нәтижелерге қол жеткізу үшін тікелей қарым-қатынас қажет болатын жағдайларды анықтау мүмкіндігі үшін өте маңызды.

Сыпайылық пен формальдылықтың қажетті элементтерінен басқа, дәлдік прагматикалық құзыреттілікті қалыптастырудың негізгі аспектісі болып табылады. Бұл бастапқы екі айнымалыда қолданылатын әдістемелердің дәлдігі азырақ және қарапайым болуына байланысты. Тікелей хабарлама-бұл нақты және сұраныстың мәнмәтініне бағытталған хабарлама. Мұндай хабарламаның мағынасын анықтау үшін осы контексте өлшенген әрекеттердің орнын және болымсыз сөздердің атқаратын рөлін ескеру қажет. Жеңілдететін немесе жанама элементтерді қолданбай тікелей, айқын байланыстарды пайдалану сыпайы тіл мен тілдік стратегияның негізгі аспектісі болып табылады. Алдыңғы мәтінде келтірілген ақпаратты зерделеу дәлдікті тікелей хабарламаны немесе сұранысты дәл және бір мәнді түрде жеткізу құралы ретінде анықтауға, жанама немесе жеңілдетілген мәлімдемелерді пайдаланудан аулақ болуға мүмкіндік береді. Ф. Сиу жүргізген зерттеулер көрсеткендей, ағылшын тілін меңгеру деңгейі төмен оқушылар тікелей қарым-қатынас стилін қолданады. Мысалы, олардың сұранысының талапшылдығын төмендететін формальды модальді етістіктерді қолданудың орнына, олар « бұл эссені мен үшін белгілеуіңізді қалаймын » етістігін пайдаланады. Мұндай тілдік өрнектердің тікелей болуы кейде қорлау, тіпті ұятсыз немесе дөрекі ретінде қабылдануы мүмкін. Бұл анықтаманы күшейту үшін авторлар Браун мен Левинсон ұсынған сыпайылық моделіне сілтеме жасайды. Бұл модельде тікелей және жанама арасындағы айырмашылық бұлыңғыр. Олар бұл сұранысты қанағаттандыруға ықпал ететін жағдайларға қатысты сұраумен тығыз байланысты екенін түсіндіреді. Көрнекі мысалдарға мыналар жатады: «есікті жаба аласыз ба?». Жанама сөйлеудің бұл жалпы қабылданған түрінде көзделген мағына тыңдаушының түсінуіне байланысты емес, керісінше сыпайы сұранысты құрайды. Келесі мысал ауызша қарым-қатынас шеңберінде тікелей дискурсты айқындық пен тиімді өзара әрекеттесуді жеңілдету құралы ретінде қолданды көрсетеді мысалы (Сиу, 2008).

Тікелей байланыспен байланысты көптеген артықшылықтар бар. Біріншіден, бұл түсінікті

және бір мәнді хабарды жеткізу арқылы анықтықты жеңілдетеді. Тікелей тілді қолдану қате түсіндіру ықтималдығын азайтады, өйткені айтылған мағына айқынырақ болады. Бұл әсіресе дәлдік өте маңызды жағдайларда, мысалы, көсіби немесе академиялық жағдайларда пайдалы болуы мүмкін. Екіншіден, түсінікті тілді қолдана отырып, тікелей қарым-қатынас әсіресе қысқалық пен мазмұн бағаланатын жағдайларда немесе шұғыл ақпарат беру кезінде тиімді, өйткені бұл уақыт пен күш-жігерді үнемдейді және қажет емес нақтылаусыз бірден нүктеге жетуге мүмкіндік береді. Бұл сонымен қатар мәдени өзгергіштікті көрсетеді. Сенімділікті, шынайылықты және ашықтықты көрсететін сыпайылық кейбір мәдениеттерде немесе контексте айтылуы мүмкін. Мысалы, кейбір Батыс мәдениеттеріндегі адалдық пен түзулік принциптеріне сәйкес келетіндіктен бағаланады. Мұндай жағдайларда тікелей тілді қолдану құрметті және адал болып саналады.

Дегенмен, тікелей айнымалының өзі кемшіліктерсіз емес. Оның дөрекі немесе сәйкес келмейтін мінез-құлық ретінде қабылдануы басты кемшіліктердің бірі болып табылады. Кейбір мәдени ортада және тұлғааралық қатынастарда тікелей көзқарас сыртқы келбетті сақтау тұрғысынан үйлесімділік пен сыпайылықты сақтау тұрғысынан азғындық немесе агрессивті болып көрінуі мүмкін. Тікелей болу орынды ма, жоқ па, соны шешкен кезде белгілі бір контекстегі мәдени және әлеуметтік нормаларды ескеру маңызды.

Сонымен қатар, тікелей тіл ұсынатын нюанстар мен нәзіктіктер олмауы мүмкін. Жанама болжамды мағыналары бар әлеуметтік сигналдарды ескермейді. Осы себепті, тікелей тәсілдің тиімді және тиісті өзара әрекеттесуін қамтамасыз ету үшін қарым-қатынас стилін контексттің нақты талаптарына бейімдеу маңызды. Егер біз оң және теріс жақтарын өлшейтін болсақ, онда тікелей прагматикалық дағдылар тіл үйренудегі айнымалы ретінде қарастырылатынын көреміз. Прагматикалық құзыреттілік дегеніміз-тілді әртүрлі коммуникативті контексте тиімді қолдана білу. Студенттер тікелей тілді дұрыс қолдану дағдыларын дамыта отырып, әртүрлі әлеуметтік жағдайларда тікелей тілді түсініп, қолдана алады және оны дамыта өздерінің прагматикалық құзыреттілігін арттырады. Бұл мәдени тұрғыдан орынды болған кезде тікелей тәсілді қолдануды, сондай-ақ сыпайылық үшін жанама тәсілді қолдануды қамтиды.

«Ақпарат көлемі» ПҚ конструкторы сұраныстық байланыстағы мәліметтердің саны мен деңгейіне қатысты. Бұл сіздің қарым-қатынасыңызды түсінікті және түсінікті ету үшін қысқалық пен жеткілікті ақпаратты жеткізу арасындағы дұрыс тепе-теңдікті табу туралы. Мысалы, зерттеуші Ф.Сиу жүргізген зерттеуде үш түрлі сыныптың оқушылары арасында салыстыру жүргізілді. А/В және Е сыныптарындағы оқушылардың маңызды ақпаратты ескермей, алайда көп ақпаратты қамтитын сөйлем құрай білу қабілетін көрсетеді. Мұның ықтимал себептеріне сұраныс хаттарына қол жетімділіктің шектелуі, тілдік дағдылардың шектеулілігі, сұраныс хаттарын жазуға деген ынтаның төмендігі және тілді үйренуге деген қызығушылықтың төмендігі жатады. «Ақпарат көлемі» термині Ф.Сиу зерттеуінде хаттағы немесе электрондық поштадағы мазмұнның саны немесе ұзақтығы ретінде анықталады. Эдмондсон және оның әріптесі Хаус «Вафли құбылысы» (1991) деп аталатын L2 деңгейіндегі студенттерге артық немесе қажетсіз ақпаратты беру құбылысын зерттеуге бағытталған. Мақсаты-тілдік құзыреттілігі жоғары деңгеймен салыстырғанда мақсатты тілді жетік білмейтін оқушылардың тілдік мінез-құлқын зерттеу. Қарастырылып отырған тілді жетік білмеу артық сөздік қорын қолдануға және қажетті ақпаратты тиімді жеткізе алмауға әкелуі мүмкін. «Ақпарат көлемін» мөлшерлеу Хадсон, Детмер және Браун (1995) ізденістерінде қолданылатын алты айнымалының бірі болып табылады. Зерттеушілер сұраныс хабарламалары контекстіндегі «орынсыздық» пен «артықтықты» түсіндіру мен мәдени факторлардың әсері арасындағы байланысты қосымша зерттеп жатыр. Мәселе мынада, NSS ағылшын тілінде Сөйлейтін Кантондық студенттер берген кейбір ақпаратты орынсыз немесе артық деп санай ма талдайды. NSS ағылшын тілінде сөйлейтін Кантондық студенттер ұсынған кейбір ақпаратты орынсыз немесе артық деп санайтыны белгісіз. Сонымен қатар, NSS Кантон тілінде ағылшын тіліндегідей көзқарастарды ұстанатыны белгісіз. Бұл зерттеудің мақсаты-ағылшын немесе Кантон тілінде сөйлейтіндер бірінші тілді пайдаланушылар үшін орынсыз немесе шамадан тыс деп санайтын нақты қолдау шараларын анықтау. Қорытындылай келе, осы зерттеудің нәтижелері ағылшын және Кантон тілділердің қолдау шараларының орындылығына қатысты түсініктері арасында сәйкессіздік бар екенін көрсетеді.

Қорытынды

Бұл үзіндіде прагматикалық құзыреттілік ұғымы және оның тиімді тілдік қарым-қатынас үшін маңызы талқыланады. Онда прагматикалық құзыреттілік сыпайылық, анықтық/тікелей, ақпараттың толықтығы және формальдылықты қоса алғанда, бірқатар айнымалыларды қамтитыны айтылған. Сыпайылық прагматикалық айнымалы ретінде әлеуметтік келісімді сақтау және қарым-қатынастағы ықтимал тәуекелдерді азайту үшін өте маңызды. Бұл үзіндіде Браун мен Левинсонның сыпайылық теориясына және олардың өзара әрекеттесу жүйелерін ынтымақтастық пен сыпайы құрмет жүйелеріне жіктеуіне сілтеме жасалған. Сондай-ақ, бұл мақалада прагматикалық айнымалылар ұғымына тоқталып, олардың вариациялық прагматикадағы қызметін бөліп көрсетеді. Бұл прагматикалық айнымалылардың формада да, функцияда да вариацияларды қамтуы мүмкін екенін түсіндіреді. Көрнекілік үшін бірдей прагматикалық мағынаны беру үшін әр түрлі лингвистикалық формаларды қолдануға болады, ал белгілі бір форма әр түрлі контексттерде немесе әлеуметтік топтарда әр түрлі прагматикалық импортты білдіруі мүмкін.

Бұл зерттеу формальдылықтың прагматикалық айнымалысын және оның тиімді қарым-қатынастағы рөлін зерттеу арқылы ресми сөйлеу тәсілі өзінің айқындылығымен және ерекшелігімен ерекшеленетінін анықтады. Бұл ақпаратты таратуға және түсінуге ықпал етеді. Дегенмен, формальды тілдің икемсіздігі мен күрделілігі кемшіліктер ретінде қабылдануы мүмкін. Керісінше, бейресми сөйлеу икемді және контекстке байланысты. Сонымен қатар, мақалада нақтылықтың немесе түзудің прагматикалық айнымалысы қарастырылады. Тікелей байланысты пайдалану айқындық пен уақыт тиімділігін жеңілдетеді. Алайда, белгілі бір мәдени контексттерде оны әдепсіз немесе агрессивті деп қабылдауға болады. Тікелей қарым-қатынаста сәйкестікке қол жеткізу дәрежесі кез келген контексте басым болатын мәдени және әлеуметтік нормаларға байланысты. Мақалада прагматикалық құзыреттіліктің тиімді қарым-қатынасты жеңілдетудегі маңыздылығына баса назар аударылады және тілді тиімді қолдануға әсер ететін көптеген факторлар түсіндіріледі. Бұл Қазақстан контекстінде прагматикалық құзыреттілікті одан әрі зерттеу қажеттілігін көрсетеді.

Әдебиеттер

1. Austin, J. L. (1962). How to do things with words. Clarendon Press.
2. Bahman, L. (1990). Fundamental considerations in language testing. Oxford University Press.
3. Blum-Kulka, S., House, J., & Kasper, G. (1989). Investigating cross-cultural pragmatics: An introductory overview. In Cross-cultural pragmatics: Requests and apologies (Vol. 31, pp. 1–34).
4. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. Applied Linguistics, 1(1), 1–47.
5. Chen, H. J. (1996). Cross-cultural comparison of English and Chinese metapragmatics in refusal (Doctoral dissertation). Indiana University.
6. Edmondson, W., & House, J. (1991). Do learners talk too much? The waffle phenomenon in interlanguage pragmatics. In Foreign/second language pedagogy research.
7. Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. In Speech acts (pp. 41–58). Brill.
8. Heylighen, F., & Dewaele, J.-M. (1999). Formality of language: Definition, measurement, and behavioral determinants. Interner Bericht, Center “Leo Apostel”, Vrije Universiteit Brussel, 4(1).
9. Hudson, T., Brown, J. D., & Detmer, E. (1995). Developing prototypic measures of cross-cultural pragmatics. National Foreign Language Resource Center.
10. Schneider, K. P., & Barron, A. (2008). Where pragmatics and dialectology meet: Introducing variational pragmatics.
11. Searle, J. R. (1969). Speech acts: An essay in the philosophy of language. Cambridge University Press.
12. Siu, F. K. P. (2008). Exploring the pragmatic competence of EFL learners in the production and judgment of formal written requests. Online Submission.
13. Suh, J.-S. (1999). ESL Korean learners’ decision-making processes in the performance of the speech act of requests.

Авторлар туралы мәлімет:

Жанысбекова Шайзат – I. Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің докторанты (Талдықорған қ., Қазақстан, email: sh_zhanysbekova@mail.ru)

Нұрғали Сәуле – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы қ., Қазақстан, e-mail: Sorentooo@mail.ru)

Клычниязова Гулнар – I. Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің докторанты (Талдықорған қ., Қазақстан, e-mail: guleke1973g@mail.ru)

Сведения об авторах:

Жанысбекова Шайзат – докторант Жетысуского университета им. И. Жансугурова(г. Талдыкорган, Казахстан, email:sh_zhanysbekova@mail.ru)

Нурғали Сауле – кандидат педагогических наук, доцент, Казахский педагогический университет имени Абая (г. Алматы, Казахстан, e-mail: Sorentooo@mail.ru)

Клычниязова Гулнар – докторант Жетысуского университета им. И. Жансугурова(г. Талдыкорган, Казахстан, email:guleke1973g@mail.ru)

Information about authors:

Zhanysbekova Shaizat – doctoral student at Zhetysu University named after I.Zhansugurov (Taldykorgan, Kazakhstan, email:sh_zhanysbekova@mail.ru)

Nurgali Saule – candidate of pedagogical sciences, associate professor, Abay Kazakh National Pedagogical University(Almaty, Kazakhstan, e-mail: Sorentooo@mail.ru)

Klychniyazova Gulnar – doctoral student at Zhetysu University named after I.Zhansugurov (Taldykorgan, Kazakhstan, email: guleke1973g@mail.ru)

Келін түсті 13.02.2024

Қабылданды 01.03.2025